

S.R.BAYRAMOV

magistrant

e-mail: bayramov.sultan9@gmail.com

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

(Bakı şəh., Koroğlu Rəhimov küç., 23/822)

REGIONLARDA TURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Açar sözlər: turizm, inkişaf, sosial-iqtisadi, mədəni-tarix

Ключевые слова: туризм, развитие, социально-экономический, культурно-исторический

Key words: tourism, development, socio-economic, cultural-historical

Giriş. Hazırda Azərbaycan turizmi yüksəlişdədir. Bu gün Azərbaycanda ən mühüm vəzifə turizm sektorunu ölkə iqtisadiyyatının ən mühüm sahələrindən birinə çevirməkdir. Azərbaycanın son illərdə əldə etdiyi sosial-iqtisadi nailiyyətlər onun layiqincə başa çatdırılması üçün yeni imkanlar və şərait yaratmışdır.

Ölkəmizin təbiət abidələrinin, eləcə də xalqımızın qədim mədəni-tarixi irsinin təbliği məqsədilə Azərbaycan Respublikasında turizmin daha da inkişaf etdirilməsi, turizm fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması istiqamətində səmərəli tədbirlər həyata keçiriləcək.

Son illər turizm sektorunun inkişafı istiqamətində müxtəlif məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi sənayenin davamlı inkişafına səbəb olub. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 27 avqust tarixli 1029 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramının icrası münbit şərait yaratmışdır.

Bu siyasətin davamı olaraq Azərbaycanda ən yüksək iqtisadi, sosial və ekoloji tələblərə cavab verən və onun ölkə iqtisadiyyatının əsas sütununa çevrilməsini təmin edən müasir turizm sektorunun yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04.06.2010-cu il tarixli 838 nömrəli Fərmanı qəbul edilmişdir. 1930-cu illərdə Turizmin İnkişafı Proqramı Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunun daha da inkişafının və turizm fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasının əhəmiyyətini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında Turizm ili elan edilmişdir.

Ölkədə turizm infrastrukturunun inkişafı və beynəlxalq standartlara cavab verən turizm xidmətlərinin formalaşdırılması Qanunvericilik bazasının və dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, mövcud turizm potensialına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi, regionlarda turizmin təşviqi, yeni turizmin yaradılması zərurətini yaradır. Bu məqsədlə Prezidentin 2016-cı il 1 sentyabr tarixli 2295 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında aidiyyəti dövlət orqanlarına bir sıra tapşırıqlar verilmişdir.

Elmi əsərlərdə və ya dərsləklərdə turizmin təsnifatında məqsəd və motivasiya əsasında mədəni və ya mədəni-elmi (perseptual) turizmin növü vurğulanır.

Turizm üçün çox vacib olan beynəlxalq təcrübəni nəzərə alsaq, Azərbaycanın birləşməsi üçün belə bir üsuldən istifadə etmək olar. İstənilən halda kompleksin mərkəzində tarixi turizm dayanır. Əsl problem tarixi turizmin şərhidir. Deməli, biz tarixi turizmdən danışarkən onun

mahiyyətini və əhəmiyyətini tam ifadə etməyən mədəniyyət və tarixi abidələrlə tanışlıq kimi məsələlərə daha çox diqqət yetiririk (4).

Beləliklə, müasir turizmin nəzəri və praktiki nailiyyətlərinə əsaslanaraq, mədəni-maarif turizmi və bütövlükdə turizm sistemi kontekstində tarixi turizmin mühüm məsələlərini müəyyən etmək vacibdir.

Azərbaycanda tarixi turizmin əsas mənbəyi onun zəngin tarixi irsidir. Azərbaycan ən qədim insan məskənlərindən biridir. Demək olar ki, bütün məlum arxeoloji dövrlərdən (Daş dövrü, Anolit, Tunc və Erkən Dəmir dövrləri və s.) nümunələr qalmışdır. Tarixən qüdrətli Azərbaycan dövlətlərinin və qüdrətli imperiyaların hökumətləri bir-birini əvəz edib. Azərbaycanın təbii sərvətləri, eləcə də tarixi irsi və gözəlliyi beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini cəlb edib. Məsələn, ölkə daxilində hərəkət etmək üçün lazım olan infrastruktur - yolları, karvan-sarayları nümunə göstərə bilərik.

Azərbaycan da müharibələr və hərbi kampaniyalar kimi təbii fəlakətlərdən əziyyət çəkib. Ona görə də tarix boyu yaradılmış böyük irsin yalnız bir hissəsi bu günə qədər gəlib çatmışdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövlət mühafizəsində olan daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin yerləşdirilməsi siyahısında Azərbaycanın tarix və mədəniyyət abidələri haqqında ətraflı məlumatlar əsas kateqoriyalar (beynəlxalq, milli, yerli) öz əksini tapmışdır. Burada 6300-dən çox abidənin adı verilmişdir. Tarix və mədəniyyət abidələri ölkənin tarixi inkişafını sənədləşdirərək şahid kimi xidmət edir (4).

Kəmiyyət göstəriciləri kimi, keyfiyyət göstəriciləri də tarix və mədəniyyət abidələrinin yeni potensialından xəbər verir. Ölkəmizdəki beynəlxalq və ölkə əhəmiyyətli 430-dan çox tarix və mədəniyyət abidəsinin ümumi tarixinin tərtibi və təhlili onun dinamikasını və tarixi dövr üçün aktuallığını əyani şəkildə göstərir.

Azərbaycanın hərbi-siyasi tarixi də mühüm tarixi irs yaradıb. Tarixi irsdə Azərbaycan xalqının tarixi inkişaf yolunda yaratdığı adət-ənənələr, tarixi-etnik nailiyyətlər xüsusi yer tutur. Azərbaycanın etnik xəritəsi, dini zənginliyi də onun tarixi nailiyyətləridir. Bunun əsasında multikultural siyasət formalaşdırılıb və uğurla həyata keçirilir.

Azərbaycanı turizm baxımından vahid coğrafi məkan kimi qəbul etmək təbiidir, lakin bu, turizmin bütün potensialını reallaşdırmaq üçün kifayət etmir. Bu, coğrafi, iqtisadi və s. sahələrlə də eynidir. Ona görə də ölkə ərazisi müxtəlif meyarlara görə rayonlaşdırılır. Onların arasında dövlət proqramının perspektivində regionların sosial-iqtisadi inkişafı xüsusi yer tutur. Burada tətbiq edilən rayonlaşdırmanın müvafiq təcrübəsini və ölkənin tarixi inkişafını nəzərə alaraq aşağıdakı tarixi-turizm rayonlarını ayırmaq olar: Bakı-Abşeron, Gəncə-Qazax, Qoba-Xucmaz, Şirvan, Qarabağ, Naxçıvan, Şəki-Zaqatla. Eyni zamanda, Xəzər dənizi Azərbaycanın tarixi turizm məkanı sayıla bilər (4).

Son iyirmi ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün həyata keçirilən kompleks tədbirlər nəticəsində milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti yüksəlmiş, ümumi daxili məhsul 3 dəfədən çox artmışdır. Hazırda yaxın onillikdə iqtisadi artımın iki dəfə artıq təmin edilməsi gələcək üçün əsas strateji vəzifələrdən biri hesab olunur. Xüsusilə pandemiya sonrakı dövrdə illik iqtisadi artım templərinin artırılması üçün yeni mexanizmlərin formalaşdırılması və işlənilməsi əsas vəzifədir. Turizm sektoru da gələcək dövrdə iqtisadiyyatın illik artım tempinin yüksəldilməsində mühüm rol oynaya bilər. Nəzərə alaq ki, son illər turizm sənayesinin inkişafı istiqamətində xeyli işlər görülüb, infrastruktur yaradılıb. Xüsusilə, ölkədə beynəlxalq hava limanlarının tikintisi, dağ-xizək kurortlarının yaradılması (Qusar və Qəbələdə), müxtəlif regionlarda mehmanxana və restoranlar şəbəkəsinin inkişafı bu məqsədə xidmət etmişdir. Həmçinin Azərbaycanda müxtəlif beynəlxalq idman yarışlarının və mədəniyyət tədbirlərinin (məsələn, Eurovision Mahnı Müsabiqəsi, Avropa İdman Oyunları, Formula 1 Qran Prisi və s.) keçirilməsi ölkənin turizm potensialının ictimaiyyətə təqdim edilməsi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərdəndir.

2010-2021-ci illər ərzində turizmlə bağlı hər bir göstərici artmışdır. 2015-ci ildə Avropa Oyunları və 2016-cı ildə Formula 1 yarışından sonra Azərbaycana gələn turistlərin sayı 22% artıb. 2017-ci ildə İslam Həmrəyliyi Oyunları keçirilmişdir. Müsəlman ölkələrindən gələn turistlərin sayı sürətlə, bəzi ölkələrdən isə 3-4 dəfə artıb. Formula 1 yarışı birbaşa ölkənin xidmət sektoruna təxminən 300 milyon funt sterlinq göndərmişdir.

Rayonun inkişafı ilə bağlı dövlət proqramı və strateji yol xəritəsi qəbul edilib. Azərbaycan Respublikasında 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün ixtisaslaşdırılmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi Azərbaycanı dünyanın ən populyar 20 turizm məkanından birinə çevirmək və mövcud turizm resurslarından səmərəli istifadə etmək məqsədi daşıyır. Sağlamlıq, qış, mədəniyyət, biznes, ekoturizm və kənd turizminə əsaslanaraq, regional turizmi daha da inkişaf etdirmək və uzunmüddətli perspektivdə ölkəyə daha çox turist cəlb etməklə Azərbaycanın turizm sektorunu şaxələndirmək məqsədi daşıyır (1).

Koronavirus pandemiyasından əvvəlki beş ilin təhlili də göstərir ki, turizm sektoru Azərbaycan iqtisadiyyatında öz mövqeyini gücləndirir və perspektivli sahələrdən biridir. Rəsmi məlumatlara görə, 2016-cı ildən Azərbaycana gələn turistlərin sayı dinamik şəkildə artmaqdadır. Belə ki, 2015-ci ildə Azərbaycana gələn turistlərin sayı 2014-cü illə müqayisədə 11 faiz azalsa da, 2016-cı ildə müsbət artım əldə edilib. 2015-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə ölkəyə gələn turistlərin sayı 6,4 faiz artıb. 2019-cu ildə ölkəyə gələn turistlərin sayı 2015-ci illə müqayisədə 49 faiz artıb.

Qrafik 1. Azərbaycana gələn turistlərin sayı, min nəfər

Mənbə: www.stat.gov.az

Qeyd edək ki, 2020-ci ildə turizm sektorunda ciddi artım proqnozlaşdırılmışdır. Təəssüflər olsun ki, koronavirus infeksiyasının yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə Azərbaycan Respublikası ilə qonşu dövlətlər arasında dövlət sərhədində məhdudlaşdırıcı rejim, habelə sərhəddən keçidə müvəqqəti məhdudlaşdırıcı tədbirlər tətbiq edilir. Səfərlər əsasən qeyri-turizm istiqamətləri ilə olub.

Araşdırmamız göstərdi ki, 2010-cu ildə əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin cəmi 65%-i Azərbaycana turizm məqsədi ilə gəlmişdisə, 2019-cu ildə bu sahədə vəziyyət müsbətə doğru dəyişib. Statistik məlumatların təhlilindən məlum olub ki, 2019-cu ildə Azərbaycana gələnlərin 90%-i turizm məqsədi ilə səfərlər edib. 2010-cu ildə Azərbaycan vətəndaşlarının 57%-i, 2019-cu ildə isə 78%-i turizm məqsədilə xaricə səfər edib (2).

2020-ci ildə ölkəmizə gələnlərin 28,3 faizi Rusiya Federasiyasına, 23,2 faizi Gürcüstana, 20,2 faizi Türkiyəyə, 9,1 faizi İrana, 2,1 faizi Ukraynaya, 1,6 faizi Hindistana, 1,5 faizi isə gəlib. faizi Səudiyyə Ərəbistanın payına düşür. Göstəricilər görə bəzi ərəzilərdən gələn turistləri faizə görə bu cür sıralaya bilərik: Qazaxıstan 1,1 faiz, Pakistan, BƏƏ və Türkmənistan 1,0 faiz, Küveyt və Böyük Britaniya 0,9 faiz, Belarus 0,8 faiz, Özbəkistan 0,7 faiz, İsrail 0,5 faiz, Almaniya və İtaliya 0,4 faiz, digər ölkələrin vətəndaşları 4,5 faiz, vətəndaşlığı olmayan şəxslər 0,1 faizdir.

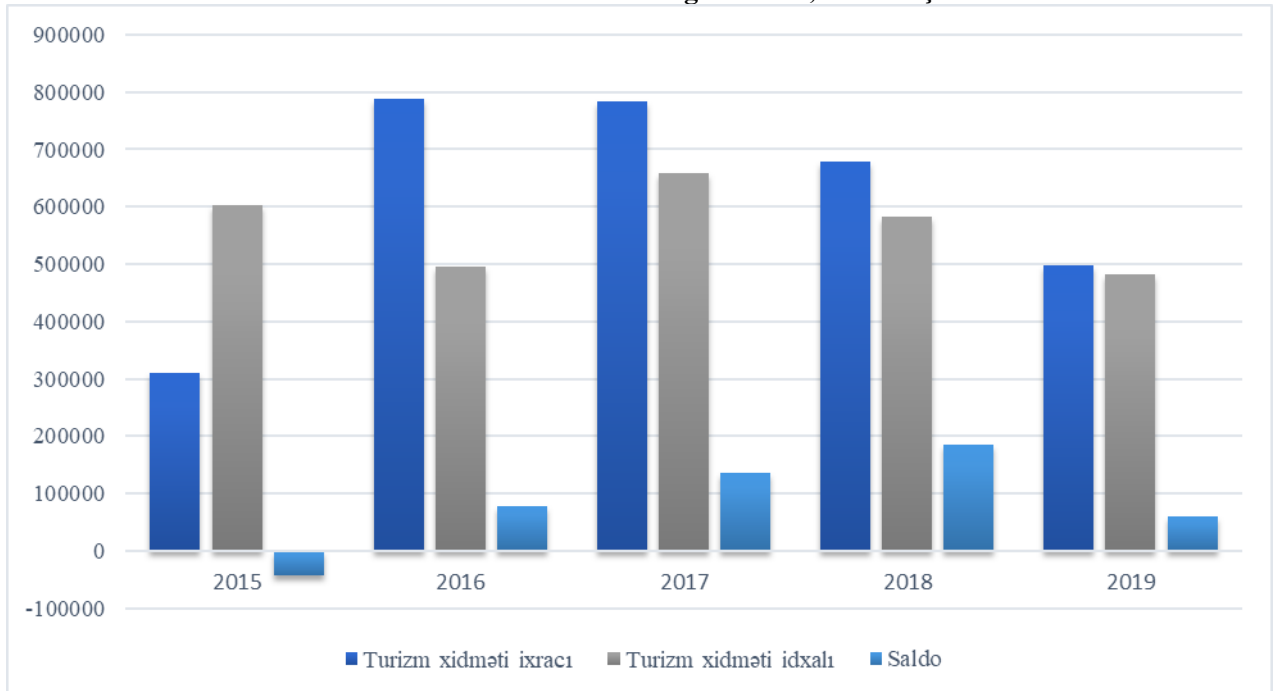
Dövlət Sərhəd Xidmətinin məlumatına görə, 2021-ci ilin yanvar-aprel aylarında Azərbaycana dünyanın 134 ölkəsindən 162,9 min əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs səfər edib ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 3,3 dəfə azdır ki, bu da əsasən turist hədəflərinin buraxılmaması ilə bağlıdır.

2021-ci ilədək ölkəmizə gələn ziyarətçilərin 32,7%-i Rusiya Federasiyasından, 27,6%-i Türkiyədən, 16,7%-i İrandan, 10,8%-i Gürcüstandan, 2,5%-i Ukraynadan, 1,1%-i Böyük Britaniyadan, 1,0%-i Belarustan, hər biri 0,7%-i olmaqla Qazaxıstan və Özbəkistandan, Türkmənistandan və Almaniya 0,6%, İtaliyadan 0,5%, digər ölkələrdən 4,5% olmuşdur. Ziyarətçilərin 92,6 faizini kişilər, 7,4 faizini isə qadınlar təşkil etmişdir.

Ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə bu ilin yanvar-aprel aylarında ölkəmizə gələnlərin sayında azalma müşahidə olunmuşdur: Gürcüstandan - 8,6 dəfə, Türkmənistandan - 6,9 dəfə, Qazaxıstandan - 5,7 dəfə, Özbəkistandan - 3,8 dəfə, Rusiya Federasiyasından - 3,1 dəfə, Ukraynadan - 2,7 dəfə, Böyük Britaniyadan - 2,7 dəfə, Belarustan - 1,8 dəfə, Türkiyədən - 1,5 dəfə, İrandan - 1,2.

2020-ci ilin yanvar-aprel ayları ilə müqayisədə Fars körfəzi ölkələrindən gələnlərin ümumi sayı 2,5 dəfə azalaraq 27,7 min nəfər, MDB ölkələrindən gələnlərin sayı 3,1 dəfə azalaraq 63,1 min nəfər, ölkələrdən gələn immiqrantların sayı isə 3,1 dəfə azalmışdır. Üzv ölkələrdən gələnlərin sayı 2,6 dəfə azalaraq 5,9 min nəfər olub.

Sxem 1. Turizm xidmətinin idxal və ixrac göstəricisi, min ABŞ dolları ilə

Mənbə: www.stat.gov.az

Sxem 2.1-dən də görüldüyü kimi 2016-cı ildən etibarən turizm sektorunun dövriyyəsinə müsbət saldo yaranmış və sonrakı 3 il ərzində bu tendensiya davam etmişdir. Lakin burada

mənfi olan tendensiya ondan ibarətdir ki, 2017-ci ildən sonra turizm xidmətləri ixracından əldə edilən gəlirlərdə azalma olmuşdur. 2017-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə turizm xidmətindən əldə olunan gəlirlər 41 faiz azalmışdır. Amma bu müddətdə ölkəyə gələn turistlərin sayı 16,7 faiz artmışdır. Turist sayının artdığı bir vaxtda onların ölkəmizdə xərclədiyi vəsaitin məbləğinin azalmasının dəqiq səbəblərini müəyyənləşdirmək isə aktual məsələ olaraq qarşımıza çıxır (3).

Ümumilikdə, Aİ-na üzv ölkələrdən gələnlərin sayı 5,9 dəfə azalaraq 23,0 min nəfər, Fars körfəzi ölkələrindən gələnlərin sayı 5,0 dəfə azalaraq 110,7 min nəfər olmaqla, MDB ölkələrindən gələnlərin sayı 4,2 dəfə azalmışdır.

Azərbaycan Respublikası üçün ən mühüm göstəricilərdən biri 2016-cı ildən etibarən qarşılıqlı turizm xidmətlərinin dövriyyəsində müsbət saldonun qeydə alınmasıdır.

Rüblər üzrə müqayisə apardıqda aydın olur ki, 2018 və 2019-cu illərdə ən çox turizm xidmətləri ixracı və idxalı 3-cü rübdə reallaşdırılmışdır. Belə ki, ixraca baxdıqda ölkəmizə yay aylarında gələn turistlər daha çox vəsait xərcləmişdilər.

Nəticə: Qarabağ bölgəsi turizm potensialına görə Cənubi Qafqazın cənnəti sayılır və ölkəmizə gələn turistlərin əsas axını məhz bu bölgəyə yönələcək. Xalqımız müharibədə böyük qələbə qazandığı kimi, səylə öz gücünü verəcək, Qarabağın sürətlə dirçəlişinə öz töhfəsini verəcək. Qarabağın bərpasının genişmiqyaslı layihələr əsasında sürətlə davam etdirilməsi bütün dünyaya göstərir ki, bu qədim diyarın əsl sahibləri Azərbaycanlılardır. Xalqımız bu dəyişməz həqiqəti həm yenidənqurma proseslərində fəal iştirakı və məharəti, həm də qalibiyyətli müharibədə göstərdiyi tarixi şücaətlə sübut edir.

Ölkəmizdə turizm sənayesinin regional inkişafı üçün aşağıdakı məsələlərə əsaslı diqqət edilməlidir.

1. Bazar iqtisadiyyatı sahəsində strukturların fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyi təşkil olunmalıdır. Bu səbəbdən də turizm müəssisələrinin yer seçmək, turistləri qəbul etmək, turist xidmətləri göstərmək imkanları müəyyənləşdirilərək, sərmayəli işləmələrinə imkan yaratmaq lazımdır. Sahil ərazilərindəki olan turizm müəssisələri bir-bir analiz olunduqda Yalama-Nabran və Abşeron bölgələrində yerləşən qısa müddətli istirahət mərkəzlərinə tələbatın yüksək olduğunu görə bilərik. Ona görə də ilk növbədə bu bölgələrdəki istirahət və tibb müəssisələrinə investisiya qoyulmalıdır. Bundan əlavə, Şamaxı, İsmayilli, Quba, Qusar və Xaçmaz rayonlarında istifadə olunan turizm müəssisələrinin yenidən qurulması və xarici turizm qapılarının açılması ölkə iqtisadiyyatına əsaslı fayda verəcəkdir.

2. Turizm sektorunun inkişafı üçün ölkənin milli maraqlarına uyğun siyasət aparılmalıdır. Bu gün aparılan siyasətin ən mühüm vəzifəsi qarşılıqlı fayda əsasında işləyən birgə strukturların sayını artırmaq olmalıdır.

3. Dövlət müntəzəm turizm siyasəti həyata keçirməklə xarici və yerli iş adamlarını, investorları bu sektora sərmayə qoymağa təşviq etməlidir.

4. Turizm sektorunun inkişafı üçün turizm müəssisələrinə və tur şirkətlərinə zəruri ehtiyac vardır.

5. Ölkədə turizm üzrə kurikulumlar həyata keçirən universitetlərə dəstək göstərilməlidir.

Turizmin inkişafına mane olan nüansların aradan qaldırılması istiqamətində dövlət səviyyəsində aşağıda göstərilən addımların atılmasını təklif edirik:

➤ turizm təşkilatçıları üçün dövlət tərəfindən müvafiq vergi güzəştləri tətbiq olunmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramının təsdiq olunması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 27 avqust tarixli Sərəncamı.

2. Bayramov V., Aliyeva L. CESD Policy Report on Tourism Sector in Azerbaijan, Baku, Azerbaijan, 2011, 10 səh.

3. Vəşirqızı Z. Qarabağın turizm potensialı heyranedicidir. //Xalq qəzeti. 2021, 25 noyabr, 10 səh.
4. Mürvətov Ə. Azərbaycanda turizmin inkişafı ulu öndərin adı ilə bağlıdır, Azərbaycan. 2009, 7 may, 3 səh.
5. www.stat.gov.az

С.Р.Байрамов

Перспективы развития туризма в регионах

Резюме

В силу своей значимости, социальных и экономических последствий развитие туризма в настоящее время оценивается как устойчивая отрасль современной мировой экономики. Туризм является структурной политикой и приоритетной рыночной экономикой для стран с социально-экономическим потенциалом. Сегодня современное состояние туризма оценивается по его роли в росте ВВП и решении социальных проблем, а эффективность туризма оценивается по его роли в экономическом росте и решении социальных проблем. С этой точки зрения научно актуальным является прогнозирование развития туризма, его последствий, а также организация и цель планирования.

Методология и модели исследования, планирование и эффективная организация его факторов имеют практическое и теоретическое значение для ускорения социально-экономических последствий развития туризма. Туризм, как сильный фактор экономики, как эффективный социальный институт, способствует повышению уровня жизни и духовному обогащению общества как показатель общественного благосостояния и культуры. Республика объявила развитие отечественной туристической отрасли приоритетным направлением в нефтяном секторе экономики страны. С региональной точки зрения перспективы туристической отрасли в нашей стране оцениваются высоко. Развитие туристической отрасли на освобожденных территориях, в Карабахской области, придаст большой импульс дальнейшему развитию туризма в стране, так как этот регион, отличающийся красивой природой, будет привлекать как местных, так и иностранных туристов.

S.R.Bayramov

Prospects for the development of tourism in the regions

Summary

Due to its importance, social and economic consequences, the development of tourism is currently assessed as a sustainable sector in the modern global economy. Tourism is a structural policy and a priority market economy for countries with social and economic potential. Today, the current state of tourism is assessed by its role in GDP growth and the solution of social problems, and the effectiveness of tourism is assessed by its role in economic growth and the solution of social problems. From this point of view, it is scientifically relevant to predict the development of tourism, its consequences, as well as the organization and purpose of planning.

The methodology and models of the research, the planning and effective organization of its factors are of practical and theoretical importance for accelerating the socio-economic consequences of tourism development. Tourism, as a strong factor of the economy, as an effective social institution, contributes to the improvement of living standards and spiritual enrichment in society as an indicator of social welfare and culture. The republic has declared the development of the national tourism sector a priority in the non-oil sector of the country's economy. From a regional point of view, the prospects of the tourism industry in our country are highly valued. The development of the tourism industry in the liberated territories, in the Karabakh region, will give a great impetus to the further development of tourism in the country, as this region, distinguished by its beautiful nature, will attract both local and foreign tourists.

Rəyçi: i.ü.f.d., prof. P.Qurbanov

Redaksiyaya daxil olub: 25.05.2022